

ПРИЗРАЦИТЕ НА МАХА, ИЛИ МНОГОЕЗИЧНОСТТА КАТО ЛИТЕРАТУРЕН КАНОН¹

Ищван Вьорьош
Католически университет „Петер Пазман“ в Будапеща

На Тибор Жилка

Статъта поставя въпрос о многоязычии как явления, характерном как одля чешской литературы XIX в., так и для Махи. Вопрос этот особо значим, если иметь в виду возрожденческую идеологию с характерными для нее национальными мифами. Метафора привидения рассмотрена здесь не в связи с художественным миром Махи, в котором этот образ действительно встречается весьма часто, а как знак о драматических взаимоотношениях Махи с современным ему контекстом, а также о характере и судьбах чешской литературы в то время.

The paper brings up the question of multilingualism as a phenomenon typical of both the Czech literature of the 19th century and Mácha. The problem becomes particularly important in the frame of the revival ideology and its typical national myths. The metaphor of the ghost is discussed not within Mácha's imagery world where it appears very often, but as a sign of both his dramatic relationships with the surrounding context and the character and fate of the Czech literature of that time.

Настоящите разсъждения са предназначени за онези, „които считат понякога за свой дълг да изпадат в съмнения“ (Дерида 1997: 13; фр. изд. 1996: 17²). Съмненията, незнанието, двузначността са изключително важен елемент на познанието, те допълват самоувереността, знанията, прибавят се към него както солта към брашното, за да се получи истински вкусно тесто. Получаващото се по този начин познание, ако се доверим на примерите, е годно за консумация. Истинска наслада³.

Да си избираме читателите? О, съвсем не, може би просто да адресираме своето писание като отворено писмо. Да се обърнем към онези, които с удоволствие биха променили в някаква степен координатите на т.нар. литературнонаучно мислене, или най-малкото биха прибавили нови. Навярно ще ни примами желанието да опитаме една малко по-широка ретроспективна рефлексия. Средството на примамване естествено ще бъде не друго, а самото удоволствие като такова, удоволствие духовно, каквито са, надяваме се, писането и публикуването.

¹ Статията е публикувана с известни съкращения в чешкото издание *Mácha redivivus (1810–2010). Sborník ke dvoustému výročí narození Karla Hynka Máchy*. Aleš Hamaň, Radim Koráček (eds.). Praha, Academia, 2010, 26–39. Превод на чешки: Томаш Вашут. – Б. ред.

² Страниците, посочени от френските издания на Дерида, са на редактора. – Б. ред.

³ „По-добре би било да приключим с всички тези сладостно скръбни, нелепи, трагични истории, с които обществата имат някакъв проблем или от които са се отrekli“ (Барт 1996: 103). – Б. а.

От началото на XIX век живеем в парадигмата на един език. Нацията живее в езика, както мнозина твърдят⁴, но това всъщност означава – в един-единствен език. Въпросът обаче е как това изобщо е възможно. Не твърдя, че преди да се издигне понятието национализъм през XIX век, хората (или поне повечето от тях) са били полиглоти, но обществото, структурата на света е била многоезична. Или пък може би поради по-слабата мобилност скупчените едно до друго едноезични островчета да са изглеждали като многоезичен свят?

Днес се движим в едноезична културноисторическа парадигма⁵: говорим за история на чешката литература, за история на унгарската литература и т.н. Всъщност можем да поддържаме тези понятия като работни хипотези, но с цената на големи неточности: принадлежи ли на унгарската литература пишещият на латински Аноним⁶ или пък Ян Паноний⁷, респ. към чешката например писаната на латински език *Козмова хроника*? Защо да принадлежи на унгарската култура дневникът на Сечени⁸, а на чешката – творчеството на Франц Кафка? Поезията на Ян Колар⁹ чешка литература ли е, или е словашка? И на кого принадлежат писаните на унгарски език стихотворения на Павол Орсаг Хвездослав¹⁰?

Възможно ли е на понятието национална литература, с което сме свикнали през последните 150–200 години, да му е минало времето? Но нека оставим времето на мира¹¹ (можем със сигурност да кажем само на какво и на кого му е минало времето). В смисъла на Дерида обаче можем поне да се усъмним, защото литературните процеси, проявявани в написаното на един-единствен език, елементаризирането на корените на една култура не гарантира ефективното разбиране за всичко сътворено.

⁴ „Тясната връзка между народност и език, лаконично изразена в Юнгмановата мисъл „Нашата народност е в езика“, извежда на преден план проблема за езика“ (Мацура 1995: 61). – Б. а.

⁵ „Природата ни е дала способността да говорим различни езици. Сред нас има хора, които го доказват. [...] Но не го ли правят винаги с оглед на един абсолютен идиом?“ (Дерида 1997: 113; по фр. изд. 1996: 126). – Б. а.

⁶ Аноним (*Anonymus* или *Magister P.*) – автор на хрониката *Делата на унгарците* (*Gesta Hungarorum*, ок. 1200). Има предположение, че това е същият Гал Аноним, който е автор на най-старата полска хроника, писана по онова време отново на латински. – Б. ред.

⁷ Ян Паноний (Janus Pannonius, 1434–1472) – хърватски ренесансов писател, писал на латински, дипломат и епископ в Печ (днешна Унгария). – Б. ред.

⁸ Граф Бела Сечени (Széchenyi Béla, 1837–1908) – изследовател географ, пропътувал Европа, Северна Америка, Северна Африка и Азия. Своите пътни бележки публикува на немски език. Син е на граф Ищван Сечени – унгарски политик и дипломат, основател на Унгарската национална библиотека, на Унгарския национален музей, участва активно в създаването на Унгарската академия на науките, проектира и конструира Верижния мост (Lánchíd), свързващ двата градски района Буда и Пеща. – Б. ред.

⁹ Ян Колар (Ján Kollár, 1793–1852) – поет и общественик от словашки произход, който обаче участва активно в контекста както на Словашкото, така и на Чешкото възраждане. Страстен радетел на идеята за славянска общност; автор на голямата поема *Дъщерята на Славия* (*Slávy dcera*, 1824) – връх в поезията на чешкия класицизъм. – Б. ред.

¹⁰ Павол Орсаг Хвездослав (Pavol Országh Hviezdoslav, 1849–1921) – виден словашки писател; първите си поетични творби пише на унгарски и немски. – Б. ред.

¹¹ „Не съществува настоящо битие [...] в точния онтологичен смисъл, нито пък минало, а сегашно-минало“ (Хайдегер 1989: 612). – Б. а.

На мнение сме, че една от най-важните повели на ХХI век е повторното преосмисляне на собствената ни представа за културно пространство, което не трябва да означава отричане от предишните ценности, а по-скоро допълването им с нови. Естествено, осъзнавайки нашия европеизъм, не можем лесно да си представим парадигмата на едноезичността¹². Много е вероятно, ако успеем да преодолеем нашия провинциализъм, това да даде онзи импулс, който ще тласне Европа в нова посока. Възможно е това да означава и отклонение от наложената в световен мащаб посока, водеща към провинциализма¹³. И за да се подготвим за другостта на бъдещето, е добре също така поновому да осмислим веднъж вече осмисленото минало.

Появата, възприемането и осмислянето на творчеството на Маха поставя пред чешката литературна и рецептивна история една от най-важните задачи. Отначало професионалните и аматьорските възприематели е трябвало да воюват срещу осъдителното отношение и неразбирането, след това се създава култът към Маха и изследванията за него достигат такова количество, че за следващите поколения това би могло да се превърне в прекомерно бреме. Разбира се, главният проблем не се свежда до това, в каква степен сме способни да вникнем в него. За чешката литературна история и за нейната авторефлексия Маховата поезия задава парадигматичния въпрос *за или против* и сама се превръща в парадигма. Йозеф Йедличка обръща внимание на факта, че процесът на „парадигматизация“ е чехизирал пъстротата на тази поезия, която всъщност извира от различни източници: „И отново единствено нашият патриотизъм ни е накарал да ситуираме сюжета на *Май* край Доксанското езеро¹⁴, макар да се прокрадва съмнението [...], че сцена на действието в *Май* е италианско езеро“ (Йедличка 1992: 24).

Всъщност Маха изпреварва развитието на чешката литература именно с това, че се откъсва от новосъздадения провинциализъм, независимо че в началото на ХIХ век именно този провинциализъм става основа за изграждане на чешката нация. Не е ли провинциализмът твърде висока цена, за да пребъде нацията? Струва ли си той да бъде разменна монета за съществуването на нацията? И изобщо нужен ли е? И ако средноевропейските нации се затварят в езика, за да се съхранят, не са ли се обrekli по този начин неизбежно и завинаги на провинциализма? Тези въпроси Милан Кундера поставя през 1967 г. на конгреса на Съюза на чехословашките писатели във встъпителната си реч към дискусиата (Кундера 1968: 22–28) и дава отговор: подобно самосъхранение никога не е вечно и не е необратимо. Кундера

¹² Още мислителите на ХIХ век са усетили опасността от доминацията на един език: „Теорията за ексклузивността на езика означава, че придаваме прекалено голямо значение на вида, а това е опасно и нецелесъобразно. Който прекалено много изтъква неговото значение, свежда всичко до т.нар. национална култура, ограничава се, затваря се, не диша свободния въздух на безкрайно многото нива на човечеството, а се затваря в тайното братство на своите земляци. [...] Нека си спомним за големите мъже на Ренесанса: те не са били французи, италианци, немци“ (Ренан 1995: 182). – Б. а.

¹³ „Спрямо регресивните утопии на самоизолацията трябва така да се отнасяме, както спрямо привидно представящото се за прогресивно отваряне“ (Хабермас 2006: 82). – Б. а.

¹⁴ В чешката литературна наука е наложено мнението, че първообразът на природната картина в *Май* е местността край селцето Докси и намиращата се в съседство крепост Бездез. – Б. ред.

търси пътища, които извеждат вън от провинциализма. И със своята житейска съдба дава на този въпрос еднозначен отговор. Когато през 80-те години започва да пише есетата си на френски език и по-късно, след *Безсмъртие* (*Nesmrtelnost*, 1990), вече престава да пише на чешки дори и романите си, той решително застава на страната на мултиидентичността, на страната на многоезичния европеизъм.

Очевидно не може да се каже със сигурност дали решението на Маха да пише от определен момент нататък своите стихотворения на чешки вместо на немски език е обратното на решението на Кундера. Всъщност тези две решения са взаимно изключващи се само от гледна точка на чешкия език, но и в двата случая писателите влизат в отношение с няколко културни традиции, като укрепват своите позиции, окопават се в тях, изграждат се като творци или най-малкото разширяват хоризонтите, които правят тяхното развитие възможно¹⁵. Още повече, че и двамата, правейки този свой избор, всъщност избират свободата – езикова, художествена, духовна. Кундера няма намерение да избяга от въпроса за чешкостта, който той и в произведенията си, писани на френски, поставя доста остро¹⁶. Чешкият въпрос сам по себе си не е единичен въпрос, а пълна шепа въпроси. Първият точно поставен въпрос неизбежно поражда следващия. И ние следваме този път, тъй като чешкият въпрос за един унгарски бохемист неизбежно означава поставяне и на унгарския въпрос, а двата въпроса заедно са вече и въпрос европейски.

Изборът на Маха обаче не е просто някакво отстъпление от езика на по-голямата култура към езика на по-малката, тъй като немският език като лингва франка на региона тогава е бил все още второстепенен език, а в известен смисъл може да се схваща също и като език на потисничеството¹⁷. Немският език по онова време вече е във възход и започва да измества латинския¹⁸, а това дава тласък за развитието на чешкия език. Тогава немският език не се е проявявал като един от многото езици, а е правел стъпки за установяване на собствената си едноезичност, подкрепян при това и от държавна власт, вследствие на което в дългосрочната перспектива на Чешкото национално възраждане латинският окончателно губи своите позиции.

При Маха въпросът за езика не е въпрос на свободен избор, а свободата на избора в тогавашните условия се проявява посредством езика и съвсем не посредством естетиката. Няма по-голяма свобода от тази, писателят да

¹⁵ „Маха пише поезия на чешки, защото открива в чешкия език силата да изрече това, което *дотогава* не е изричано, да назове това, което *дотогава* не е назовавано, да осветли това, което *дотогава* е било скривано“ (Косик 1997: 84). – Б. а.

¹⁶ „Чехите са обичали своята родина не защото е славна, а защото е неизвестна; не защото е голяма, а именно защото е малка и нейното съществуване непрекъснато виси на косъм. Тяхното родолюбие е едно безкрайно състрадание към тяхната страна“ (Кундера 2001: 87).

¹⁷ „Когато е забранен достъпът до езика, това означава, че нищо не се забранява – нито жест, нито действие. Но именно в това е фундаменталната забрана, абсолютната забрана, забрана на изказването, на говоренето“ (Дериде 1997: 50; фр. изд. 1996: 58). – Б. а.

¹⁸ „Това, че латинският отстъпва пред немския език в научната литература, може да се проследи в съчиненията на будителите“ (Якубец 1934: 136). – Б. а.

може да си избере езика¹⁹. Тук някой би могъл да каже, че това наистина е красива, но твърде малка свобода, щом можем да избираме само от две възможности. Да, но качеството на избора не се повишава от това, че можем да избираме от максимално голям брой възможности. Изборът дори и измежду голямо, неизброимо множество всъщност се свежда до два отговора: да и не. „За мнозина свободата означава, че строителят има право да разруши сградата, която сам е издигнал, или пък че рибата може да изскочи от водата на брега. Този, който разсъждава по този начин, вижда в необходимостта принуда, в реда – ограниченост. В такава перспектива и самият факт на живота е оскърбително фатален, равняващ се на състояние на плен, противодействащ на индивидуалната потребност от избор. Една от характеристиките на избора обаче е, че той не се случва в безвъздушно пространство. Да се избира, може само между алтернативи“ (Плесу 2000: 27). Алтернативите, които се предлагат на нацията, естествено никога не са идентични с алтернативите пред отделната личност, но зависимости все пак съществуват и върху тях може да се разсъждава. В този регион на Европа процесът може да бъде описан по следния начин: „[...] при преобразуването на етноса или на етническата група в нация обикновено се различават два големи етапа. [...] Периодът на собствената културна автономия в общи линии съвпада с началната фаза на модернизация на стопанството и е тясно свързан с колизията на интересите между местния елит и чуждата власт или пък с конфликта между местните елити“ (Ромшич 2004: 13). Тези колективни алтернативи и борбата на елитите обаче се намират извън кръгозора на Маховия избор, в най-добрия случай те са за него само част от фона. Неговият избор е културен и има отношение към много други избори. Маха избира чешкия език и по този начин свободата, а заедно със свободата избира и европейския културен хоризонт, който именно владееенето на немския език му осигурява. В немски превод той се запознава и с Байрон, за което свидетелстват запазените собственоръчно направени извадки от текста (*Dodatky k literárním zápisníkům*), които можем да четем в пълното издание на Маха (Маха 1986: 312–313). Към цялостната картина се прибавя и това, че чешкият език на Маха не се ограничава само до хоризонта на този език и на чешката национална култура, намиращи се, така да се каже, в стадий на изграждане, но също както и при многобройните му съвременници, и за него е важна славянската взаимност, научава полски, в своя *Дневник (Zápisník)* цитира Мицкевич в оригинал (Маха 1986: 295–296), интересува се от словенския език и литература, при своите пътувания до Люблина лично се среща с Прешерн²⁰ (Якубец 1934: 778).

От днешна гледна точка не е достатъчно да констатираме, че Маха съвсем правилно избира чешкия език, а е необходимо да си дадем сметка така

¹⁹ Естествено по това време тази свобода не съществува винаги и навсякъде. Затова и Маха, както и Петьофи, е поет на свободата, което не може да се каже за третия техен съвременник: кой знае колко творби излизат под перото на Прешерн, но при тяхното създаване с цялото им езиково и поетическо новаторство е трябвало да се мине през немския език“ (Фрид 1989: 47). – Б. а.

²⁰ Франце Прешерн (France Prešern, 1800–1849) – най-значимият словенски поет романтик. – Б. ред.

също и за правилността на самия избор като такъв. Изпитваме удоволствие не само от високото равнище на използване на чешкия език, но и от самата възможност за избор. Маха е поет на алтернативите в една обществено-културна среда, която полага същностните устои на своята идентичност върху фалшиви ръкописи, погрешно смятани за оригинални²¹, върху нещо несъществуващо, за което трескаво твърди, че съществува. Може би на Чешкото национално възраждане му липсва дух и затова го заменя с духове. „Призракт е парадоксално въплъщение на духа, [...] не знаем какво точно е, съществува ли, реагира ли на някакво име, съответства ли на някаква същност. Не *знаем*: и то не поради невежество, а защото е не-обект, едно неприсъствие присъствие; отвъд-битие на някой отсъстващ или изчезнал, което не разкрива познание. Или в най-добрия случай – повече от това, което се съдържа в думата знание“ (Дерида 1995: 16; фр. изд. 1993: 25–26).

Тогаващото разбиране за литература буквално принуждава да се живее с призраците на възкресения национален манталитет и култура. „При отсъствие на литературен език средноевропейското и източноевропейското възраждане са могли да пренесат единствено ‚предлитература‘, а това са произведения, които от гледище на културната и духовната история или от гледище на националната общност са с твърде незначителна стойност и се намират в стадий на ‚предлитературност‘, доколкото днес определяме като литература четива, предлагащи естетическо преживяване“ (Бойтар 1986: 76). Нека уточним: тези опити не са остатъци от нещо вече несъществуващо, а по-скоро първообраз на нещо, което не се е случило. Така Маховият причудлив романтичен свят на духове в своята същност не означава приспособяване към тогавашна езиково-стилова чешка традиция, а се проявява като реалистичен, като тотално реалистичен, ако използваме израза на Егон Бонди²². Но очевидно е също така, че е и по-малко анахроничен и ако се върнем към нашето понятие по-горе, можем да го видоизменим в *terminus technicus*: надреализъм. Това понятие само по себе си не искаме да използваме в универсално триумфиращата му употреба, а просто да отстраним от понятието реализъм всякакви наслоени представи и да го определим като метод, при който светът и структурата на неговото пресъздаване са подобни, имат обща същност. В такъв случай надреализмът ще се прояви като стремеж за долавяне на най-дълбоките пластове на света. Подобен метод за изследване на действителността бихме могли да наречем впрочем и ултразвуков реализъм. Или *прилепен реализъм*, тъй като в природата именно прилепът е този, който се ориентира с помощта на ултразвук. И то в тъмнина. Следователно, ако искаме да се ориентираме в неясните ситуации, да опознаем невидимите страни на действителността, би трябвало да приложим

²¹ Това, което митът казва, не е нито истина, нито лъжа. Най-общо казано, това е разказ, с който митотворецът изразява активно отношение към обществото, чийто член е той или за чийто член се смята“ (Пинсент 1996: 67). Тази мисъл на Пинсент е изказана във връзка с възникването на чешката национална митология в началото на XIX век. – Б. а.

²² *Totální realismus* (1950) е стихосбирка на чешкия писател на ъндърграунда Егон Бонди. Прояви на тотален реализъм откриваме в някои разкази на Бохумил Храбал, когато чрез принципа на монтажа фрагменти от различни реалности създават нова реалност. По този въпрос вж. в настоящия брой статията на Петра Джеймс. – Б. ред.

ултразвуков реализъм. Така в дадена епоха може да се прояви нещо, което на пръв поглед (или чуване) е изглеждало непроницаемо, понеже е разкривало не видимата страна, а това, което се е криело на заден план.

В контекста на световната литература Маха е може би един от най-значимите представители на романтизма, но в чешкия контекст той несъмнено е типичният (и очевидно единственият?) пример за прилепен реализъм. Именно на него – в духовния смисъл на думата – му се е удало да се ориентира във време, обитавано от призраци. Затова разбираме защо неговите съвременници с чистосърдечна съпротива искат да прогонят прилепа от салона на литературата, резервиран за много по-възвишена²³ и знатна фауна. На средата, която кокетничи със своите духове (без да приема тяхната призрачна същност), Маховите духове и призраци се струват твърде брутални. Тази дилема Дерида нарича „ефекта на шлема със забрало“ (*l'effet de visière* – Б. ред.) и дефинира същността ѝ така: „не виждаме този, който ни гледа“ (Дерида 1995: 16; по фр. изд. 1993: 26). Изглежда, че в този смисъл Маха е истинският призрак на своето време: вижда другите, но те не го виждат. Към това отвеждат думите на Шалда: „Величието на Маха е и ще бъде в това, че и в отчаянието е бил безстрашен и силен: не е затварял очи пред конфликтите между сърцето и света, между живото и мечтата, между действителността и идеала; не ги е смалявал изкуствено, не е рисувал в розово това, което е било черно; не е изпълвал с пàри и мъгли бездните; не е лъгал себе си, не е лъгал и другите“ (Шалда 1947: 44). Не е прибегвал до това, защото се е осмелил да гледа там, където неговите съвременници не са виждали видимото или пък са търсили убежище в красотата на своите заблуди.

Но нека поставим въпроса: не се ли изгубваме между призраците на нашите разсъждения? Виждаме ли все още реалната творба? Не се ли въртим в спиралата на интерпретацията, която се усуква около себе си както толкова пъти досега? Същата дилема Стенли Фиш формулира по следния начин и едновременно с това отговаря: „В последната си лекция твърдах, че не е възможно по никакъв начин да напуснем игрището на интерпретацията, и с това очевидно затвърдих опасенията на тези, които при нужда упорито настояват, че всичко е интерпретация, и следователно не съществува нищо, което би ограничило тази дейност. [...] Интерпретацията – неоснователно – те смятат за такава дейност, която има нужда от ограничение, макар самата интерпретация като такава да е система от ограничения“ (Фиш 1997: 5). А за какво ограничение става въпрос? Те всъщност са много. И в хода на самата интерпретация, в зависимост от потребностите, възникват нови. Затова за нас е важно да поставяме точни въпроси. Точно поставеният въпрос е в основата на литературното изследване, но – за разлика от философията – е не по-малко важно да можем на него да дадем и почти толкова точен отговор. Тук се отваря широкото пространство на несигурността. Този, който трябва да отговори на лошо зададен въпрос, няма алтернатива.

²³ „[...] тогавашната образност [...] поставя света на идеите над реалния свят“ (Мацура 1995: 102–103). – Б. а.

В това изследване няма да се занимаваме с анализ на Махови произведения – още по-малко на ниво интерпретация на текста (неговият живот и творчество са една от най-често интерпретираните теми в чешката литература и във връзка с 200-годишнината от неговото рождение броят на тези интерпретации отново нарасна, спиралата се навива и без нас). Ще го въведем в контекста и едновременно с това ще го освободим от него, за да не блуждае в историята на литературата, в читателското съзнание, в пространството на тълкуването неговата фигура като призрак и за да не виждаме в неговото непознато лице нито идеализиран приказан герой, нито фантом.

Нека се запитаме например ето това: прави ли сме, когато за неговото време говорим като за духовно закостеняла епоха²⁴? Съвсем не. И ако в този смисъл обобщим вече казаното по-горе, отново ще повторим – в никакъв случай. Първите десетилетия на XIX век са изпълнени с жизнена енергия и Маховият езиков избор изобщо не е изолиран жест, но динамиката на времето е несъмнено от друг тип, не както при Маха. „Свири на пиано, което вътре май още струни няма“ – пише Ян Колар (Колар 1952: 351). Сред дневниците на Кафка можем да намерим едно есе от няколко страници, в което той анализира красотата и нищетата на средноевропейските малки литератури, имайки предвид полските евреи, и на първо място на чешката литература. Той взема под внимание и чешката литература от началото на XIX век, макар че сравнително точно е доловил и конвулсиите в разволя на новата унгарска литература: „Особено ярко се проявява творческото вдъхновение на иначе слабата в отделни моменти литература, като се започне с литературно-историческата класификация на мъртвите писатели. Тяхното неоспоримо за времето си и за настоящето влияние се превръща в такъв съществен фактор, че е взаимозаменимо с тяхното творчество. [...] Всичко протича съвсем порядъчно, само че в техните действия има такава предубеденост, която никога няма да се разсее, която е неуморна и с широк размах се разпространява надалече. Но предубедеността като краен резултат възпрепятства не само погледа навън, но и погледа навътре – нещо, което напълно обезценява цялото това усилие. Липсват ли хора, взиращи се в себе си, липсва и смислена литературна дейност. (Някои неща натъпкват надълбоко, за да могат да гледат на тях отвисоко, или пък ги вдигат нависоко, за да се обединят около тях. Грешка.)“ (Кафка 1981: 69–70). Този цитиран откъс, въпреки цялата си несправедливост, е справедлив, въпреки цялата си строгост – точен, въпреки цялата си обобщеност²⁵ – конкретен. Разпознаваме в него самите себе си. Можем да се разпознаем, ако сме докрай смели. Тъй като истинският призрак, който Маха освобождава, не е от тези, които бродят в неговите творби, не е и той самият, а е призракът на нашата литература като нещо недобро. Това е представата, че чешката или унгарската лите-

²⁴ В крайна сметка тази жизненост се проявява и през 30-те години на XIX век, когато Йозеф Кайетан Тил повежда своите съвременници в духовно противоборство срещу Маха: „Грешим, когато кампанията на Тил разбираме като индивидуална отмъстителна битка против потиснатото его на неговата личност“ (Беркеш 2003: 250). – Б. а.

²⁵ Този обобщаващ характер на Кафковата мисъл е забелязал и Антонин Мещян: „Целият текст теоретизира, без да конкретизира“ (Мещян 2002: 56). – Б. а.

ратурна история не са пример за еднозначен успех, че тези литератури нямат дух, а плашила. Нека не се стряскаме от този израз. Изобщо не искаме, както впрочем се превърна в мода, да хулим нито чешката, нито унгарската литература и да се подчиняваме на някаква глобална, презрителна критика. Трябва обаче да изясним същността на нейното битие, за да може нашето разбиране на собствените ни литератури да бъде по-точно. Приемем ли хипотезата, че нашата книжнина е призрак, можем да се опитаме да направим нещо. Да влезем в световната литература.

Тази потребност е осъзнало и поколението на Маха, и това преди него. Европейски почин е било утвърждаването на национален език, но приемането му е станало провинциално. Европейски почин е било утвърждаването на националната литература, но нейното по-нататъшно развитие е провинциално. Европейска инициатива е било въвеждането в употреба на силаботоническия ямб, но провинциално е изоставянето на метрическото стихосложение²⁶. Във всеки случай Маха не преминава от немски към чешки, а съзнателно избира чешки език, чиито възможности в областта на поезията са били изложени от Добровски. Дали бихме могли да си представим *Май* в метрическо стихосложение? Би ли било възможно да се промени чешкият език на поет от величината на Маха, ако не е съществуvalo вече подобно становище? В правилността на това негово решение ни убеждават първите поетически шедьоври, които са прозвучали в този нов поетически език – някои сонети на Колар и преди всичко поезията на Маха. Тук не става въпрос дали е правилно, или не това решение, а е важен фактът, че то е взето с цел да се покаже, че чешкият език принадлежи към културните езици вече не само със своя речников фонд, граматика, но и със своето стихосложение, в което чешкият език звучи чисто и поетично, тъй като в процеса на съзнателното му формулиране е прилаган определен филтър²⁷. В поезията на Маха чешкият език зазвучава поновому.

Когато заговорих по-горе за възможността поемата *Май* да бъде написана в метрическо стихосложение, не исках да предизвиквам шок, а да предположа една неосъществена версия на текста, която безспорно не би звучала така изчистено и въздействащо. Следователно най-същественият избор на Маха не е между немски и чешки език, а между „филтрирания“ и „нефилтрирания“ чешки език. Първият, по-общият и по-видим, избор би бил всъщност невъзможен без другия, без скрития избор. Единствено алтернативите правят възможни по-нататъшните алтернативи. И действително да се избира може само ако са дадени приблизително равностойни възможности, следователно изборът е възможен единствено в ситуация на

²⁶ „Първия революционен обрат извършват Добровски и пухмайеровци с въвеждане на тоническото стихосложение. [...] Никога – с изключение на сюрреалистите – поетите не са били така склонни да се подчинят на авторитарния специалист, както тогава“ (Червенка 2006: 283–284). – Б. а.

²⁷ „Непрекъснато се уча да говоря тихо, [...] за да може чрез тази приглушена реч да се появи онази остатъчна частица, която ще се задържи на шлюза – едва-едва, с огромно усилие – на нестабилния шлюз, който възпира бедствието [...] Говоря за ‚шлюз‘, за шлюза на словото и на гласа“ (Дериде 1997: 72; фр. изд. 1996: 80). Именно в смисъл на „шлюз“ употребявам думата „филтър“. – Б. а.

екзистенциална несигурност, когато не можем предварително да отгатнем точния резултат. Сигурен избор не съществува. Или по-точно, ако имаме предварително договорена сигурност на алтернативите, то това не е избор.

„Бях първият, който започна да се плаши от собствения си глас – сякаш не беше мой – и да го оспорва, дори да го мрази. И ако винаги треперех пред това, което можех да изрека, то беше заради звука в дълбочина, а не от дълбочината. И това, което някак смътно, сякаш напук на волята си се опитвам да заявя, давайки го или заемайки го на другите така, както на самия себе си, на себе си като на друг, това е може би един тон. Във всичко звучи една интонация. А преди нея – това, което дава своя тон на този тон – ритъмът“ (Дерίδα 1997: 72; фр. изд. 1996: 81) – би могъл да заяви и самият Маха. Ако това не бяха разсъждения на един философ върху езика – за неговия език, респективно за дистанцията му спрямо него, бихме могли да предположим, че са признания на поет. За един поет битката се води именно на този фронт. Няма да издържи, ако не се отдели от езика. Хвърля се в битка, за да пробие стената, която ще бъде толкова по-яка, колкото повече я щурмува. Чешкият език не може да принадлежи на никого. Но може да принадлежи на „нещо“. Не може да принадлежи на Маха, но може да принадлежи на избора на Добровски. Не може да принадлежи на поета, а на стиха, написан на избрания език. Маха ще избере една от възможните прозодии на чешкия език, защото ще избере нейното звучене. Изглежда избира и езика, но с него ни отдалечава твърде много от нас и нашия език, макар поетическата творба тази отдалеченост да не я чувства. По-точно – чувства я, но за нея тя не е препятствие. Тъй като в нея става дума именно за това. Тъй като именно в това се състои поезията на Маха.

Маха не избира просто двуезичността, а новото звучене на чешкия език, различно от метрическото стихосложение. Едновременно с това пребивава в повече традиции и повече езици, така че осъществяването на този негов избор става възможно благодарение на европейски модернизиранията – вече не така натрапчива и не така гротескна – прозодия. Бихме могли да добавим, че истинската многоезичност е възможна само между езици, които са равнопоставени помежду си. Разбира се, два езика никога не са на едно и също равнище, а винаги отразяват богатството на света. Въпросът е дали тези два свята са в състояние да си съперничат взаимно. Дали тяхната същност допуска това. Ако човек се разделя между езиците на два свята, които не си приличат, то това разделяне неизбежно ще предизвика у него поврат и разкол. Ако световите са близки, то тогава двата езика взаимно ще се насърчават и ще сътворят един нов свят.

Маха избира романтизма не само заради неговата образност и поетична композиция, а преди всичко заради прозодията. Без точно това звучене неговата поезия не би могла да съществува. Тя не е елементарно придържане към определени образци, тъй като за него най-важният образец не е Байрон, а европейското стихосложение. Това не значи, че в чешкия език не е било възможно връщането към метрическата прозодия, но това вече е въпрос на друг избор – избор, който ще отхвърли възможността за връщане към езика, стихосложението и поетическия свят от времето преди Добровски. Но това вече е ново решение: европеизмът не се избира нито в името на

националния език, нито против него²⁸. Добровски и Маха осъществяват основополагащ езиков преврат, който променя компетенциите на чешкия език, а заедно с него и духовното пространство. Успяват – и то посредством избора, а също и наследството, научаването или забравянето – да проникнат в друг език (в друга литература), различен от този, който не е бил въпрос на избор – майчиния.

Щом не е възможно в майчиния език да се установим безрезервно, то и в другия език не би трябвало да се чувстваме напълно чужди. И ако се движим в две такива пространства, разполагаме с богатия репертоар на два езика и две литератури, към които принадлежи и това, което остава у дома, и това, което го напуска, заселеното и прокуденото, приетото и себенавиждащото се, познатото и непознатото. Тогава вече отново може да придобие смисъл понятието европейска литература, което е в състояние на упадък още от времето, когато Гьоте „открива“ понятието световна литература. То се отнася към цялото земно кълбо, но може да бъде още по-широко: потенциално на нея принадлежат неоткритите досега култури, напълно непознатите литератури на извънземни цивилизации или пък литературата, произлизаща не от този свят (към последната категория спадат Библията, други свещени книги, както и някои молитви). Европейската литература не може да съществува без многоезичността, но трябва, разбира се, да мине най-напред през двуезичността и единството на световите, които стоят зад тези езици. Въпреки своята пъстрота Европа създава единен свят. Както и да се натрупват езиците и литературите и както и да не искат тези пластове взаимно да се разбират, тяхното бъдеще е гарантирано само от взаимната им отвореност едни към други. Естествено дотолкова, доколкото може да се гарантира което и да е бъдеще. Да бъде гарантирано, не е възможно, но за щастие не може да бъде и унищожено²⁹. Днес вече няма причина да се страхуваме от Маха, нито от неговите отричащи го съвременници. Призракът, който крачи към следващото минало, е настоящето.

Превод от чешки: **Ангелина Недева**

ЛИТЕРАТУРА

Барт 1996: Barthes, Roland. *A szöveg öröme (Удоволствието от текста)*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.

Беркеш 2003: Berkes, Tamás. «A cseh romantika». // *A cseh eszmetörténet antinóniái*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003.

Бойтар 1986: Bojtár, Endre. „Az ember feljő...“ *A felvilágosodás és a romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.

²⁸ „[...] миналото (традицията) получава регресивно значение, затова трябва да бъде експулирано, трябва да бъде унищожено, трябва да се приключи с него. Наистина само до този момент, в който някогашните митове не се проектират в по-модерна утопия“ (Жилка 2006: 285). – Б. а.

²⁹ „Защо казваме ‚Времето отминава‘, но никога не казваме със същата категоричност ‚Времето пристига‘?“ (Хайдегер 1989: 673). – Б. а.

Бретер, Деак 1995 (съст.): *Eszmék a politikában: A nacionalizmus*. Bretter Zoltán-Deák Ágnes (ed). Tanulmányok Kiadó, Pécs, 1995.

Дерида 1995: Derrida, Jacques. *Marx kísértetei [Spectres de Marx, 1993]*. Jelenkor kiadó, Pécs, 1995.

Дерида 1997: Derrida, Jacques. *A másik egynyelvűsége [Le monolinguisme de l'Autre, 1996]*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997.

Жилка 2006: Žilka, Tibor. «A szláv kölcsönösség štúri mítosza» (Митът на Щур за славянска взаимност). // *A Duna vallomása*. Ábrahám Barna – Pilecky Marcell ed. PPKЕ ВТК, Piliscsaba, 2006. str. 285.

Йедличка 1992: Jedlička, Josef. *České typy aneb poptávka po našem hrdinovi*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha, 1992.

Кафка 1981: Kafka, Franz. *Naplók, levelek (Дневник, писма)*. Európa Kiadó, Budapest, 1981.

Колар 1952: Kollár, Jan. *Bánsně. Vybrané spisy I*. Praha, 1952.

Кошик 1997: Kosík, Karel. «Vlast Máchova». // *Předpotopní*. Torst, Praha, 1997.

Кундера 1968: Kundera, Milan. «Nesamozřejměst existence českého národa». // *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů*. Československý spisovatel, Praha 1968, 22–28.

Кундера 2001: Kundera, Milan. *Nemtudás [Ignorance, 1999]*. Európa Kiadó, Budapest, 2001.

Маха 1986: Mácha, Karel Hynek. *Dílo I–II*. Československý spisovatel, Praha, 1986.

Мацура 1995: Macura, Vladimír. *Znamení zrodu*. Praha, H+H, 1995.

Мециян 2002: Měšťan, Antonín. «Slované u Franze Kafky». // *Česká literatura mezi Němci a Slovany*. Praha, Academia, 2002.

Стрейчн 1986: Strachey, Lytton. *Miniatur arc képek [Portraits in Miniature, 1931]*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986.

Пинсент 1996: Pynsent, Robert. *Patrani po identite*. Nakladatelství H+H, Praha 1996.

Плесу 2000: Plesu, Andrei. «Minima Moralia». // *A madarak nyelve*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000.

Ренан 1995: Renan, Ernest. «Mi a nemzet?» // Bretter Zoltán-Deák Ágnes ed.: *Eszmék a politikában: A nacionalizmus*. Tanulmányok Kiadó, Pécs, 1995.

Ромшич 2004: Romsics, Ignác. *Múltról a mának*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

Фиш 1997: Fish, Stanley. «Bizonyítás vagy meggyőzés: a kritikai tevékenység két modellje». // *Az irodalom elméletei III*. Thomka Beáta ed. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997.

Фрид 1989: Fried, István. «Közbevetett megjegyzések a kétnyelvűségről». // *Utak és tévutak Kelet-Közép-Európa irodalmaiban*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989.

Хабермас 2006: Habermas, Jürgen. *A posztnevezeti állapot. Politikai esszék (The Postnational Constellation)*. „L' Hrmattan – Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006.

Хайдегер 1989: Heidegger, Martin. *Lét és idő (Бумие и време)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989.

Червенка 2006: Červenka, Miroslav. «Šestero revolucí ve vývoji českého verše». // *Otázky českého kánonu*. Stanislava Fedorová (ed). Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha, 2006.

Шалда 1947: Šalda, F. X. «Karel Hynek Mácha a jeho dědictví». // *Duše a dílo*. Melantrich, Praha, 1947.

Якубец 1934: Jakubec, Jan. *Dějiny české literatury. II*. Nakl. Jana Laichtera, Praha, 1934.